

РЕЦЕНЗІЇ, КРИТИКА, БІБЛІОГРАФІЯ, ОГЛЯДИ

І. І. Боровець

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ «КУЛЬТ В ІСТОРІЇ» (м. Ружомберок, Словачка республіка)

11-12 вересня 2019 р. на базі філософського факультету Католицького університету в м. Ружомберок (Словацька Республіка) був організований міжнародний (за участі чеських колег) форум, присвячений проблемі культу в історії. Автор огляду в той час перебував на науковому стажуванні при кафедрі історії даного вищого навчального закладу, то ж отримав запрошення на конференцію, де, хоч і не виголошував доповіді, але взяв участь у дискусії в процесі обговорення деяких виступів.

Черговість доповідей була сформована за хронологічним принципом. Відтак, старт конференції дала доповідь *Петера Олексакса «Імператор Костянтин: культ і реальність»* (кафедра історії філософського факультету Католицького університету, м. Ружомберок). Одразу ж необхідно підкреслити, що виступ був вражаючим у цілому позитивному значенні цього слова. Доповідач сформував текст на основі низки середньовічних джерел, на які активно посилався при обґрунтуванні своєї, без сумніву, новаторської оцінки особистості Костянтина.

Доцент Олексакс висунув і аргументував низку гіпотез, які позбавляють імператора ореолу «Великого». Вказав, що знаменитий Міланський едикт 313 р. не мав де факто значення документу такої великої офіційної ваги, і прийняв його не Костянтин, а його політичний суперник. Охарактеризував його як узурпатора, що прийшов до влади за допомогою військового перевороту, вбив трьох конкурентів, сина, дружину і, можливо, матір. Сучасник називав його «слизьким слимаком». Натомість, починаючи з періоду Середньовіччя, офіційна католицька церква систематично й цілеспрямовано створювала його священний культ, очевидно, не в останню чергу через відомий Дар Костянтина, що надавав римському папі світську владу. Всі правлячі династії Європи, в т.ч. Габсбурги, намагалися довести кровний зв'язок свого роду з Костянтином. Це використовували навіть ідеологи Російської імперії, порівнюючи, до прикладу, постать Петра Першого та битву під Полтавою з військовими звитягами Костянтина. Отже, доповідач сміливо піддав сумніву офіційний культ візантійського імператора, проте наголосив на тому, що його дослідження не претендують на роль істини в останній інстанції, а лише скромно підсумував, що сформований в історіографії образ Костянтина не можна вважати остаточною.

Доповідь Габрієля Гунчари «Святий Домінік як атрибут колективної ідентичності в образних генеалогічних деревах домініканців» (Домініканський конвент, м. Жіліна) не мала такого яскраво вираженого провокативного акценту, адже стосувалася вузькоспеціалізованої церковної теми. Дослідник, активно залучаючи мультимедійні засоби, демонстрував використання образу св. Домініка, монахів та монахинь корпорації домініканського ордену в різних мистецьких пам'ятках. Причому доповідач теж зумів зацікавити аудиторію неспеціалізованих слухачів характеристикою участі Томаса Торквемади у культивуванні образу св. Домініка. Зокрема, той виводив родовід Домініка від ізраїльського царя, організував перший друк відповідних ілюстрацій.

Виступ Мірослава Гутьки «Канонізація як спосіб утвердження жебрущих монахів у середньовічних містах (на прикладі угорських августинів)» (кафедра історії філософського факультету Католицького університету, м. Ружомберок) був присвячений одному з аспектів церковного життя середньовічної Угорщини. Історик торкнувся питання участі вірмен у створенні монастирських осередків августинів (зокрема в Острігомі), проблеми асиміляції прийшлих половців-куманів, яка здійснювалася шляхом їх хрещення. Основну увагу доповідач зосередив на тому, як августини прагнули інкорпороватися до міських громад. Для цього вони намагалися організувати канонізацію місцевого «земляка» для активізації пастирської та місійної діяльності серед населення. Найвідомішим прикладом є спроба канонізації брата Віта (Віт із Паннонії, Угорщини), яка однак, так і не була доведена до логічного завершення.

Наступною слухалася доповідь молодого чеського дослідника Мартіна Слєпїчки «Культ чотирьох великих західних церковних пастирів в чеських землях XIV-XV ст. та його вираження у агіографічних образах» (кафедра історії філософського факультету Остравського університету, м. Острава, Чеська республіка). Демонструючи яскраву презентацію, науковець проаналізував в яких саме настінних зображеннях та книжкових мініатюрах зображувалися святі Амвросій (Амброзій), Августин, Єронім, Григорій Великий в період від 1295 р. (проголошення їх учителями церкви римським папою Боніфацієм VIII) до кінця середньовіччя.

Продовжив конференцію виступ Мірослава Лукача «Вплив протестантизму на культ святих у сакральних спорудах на прикладі двох сусідніх населених пунктів (Крупіна та Жібрітов)» (Музей Андрія Сладковїча, м. Крупіна). Він простежив зміни землеволодільців в регіоні у XVI ст. внаслідок конфліктів між католиками й протестантами. Відзначив, що у зв'язку з цим храми та їх парафії були змушені часто змінювати сповідувані культи святих, адже нові патрони їх до цього схиляли, а часто й змушували. Інформація дослідника про зміни майнових прав на маєток храму в Крупіні викликала тривалу жваву дискусію.

Далі слово взяв професор Радомир Влчек з темою «Культ слов'янства у житті малих слов'янських націй» (Чеське товариство славістики, балканістики та візантиністських студій, Чеська республіка). Починаючи з часів сакралізації Перуна, він просте-

жив процес становлення культу слов'янської взаємності його чеськими глашатаями (В. Вондрак, Я. Дюріх, Е. Бенеш, К. Крамарж, Т. Масарик, Ф. Пероутка, Я. Славік, Г. Ріпка) у XIX – першій половині XX ст. Вказав, що дана концепція, окрім позитивних рис, має і негативні елементи – ідеологізація та націоналізм. Професор Влчек дійшов висновку, що культ слов'янства не є єдиним, а має кілька напрямків-відгалужень. Автор огляду під час дискусії наголосив, що культ слов'янства не є проблемою, якщо в основі лежить співпраця на рівноправних засадах, але стає такою, коли його намагаються використати одні «великі» слов'янські нації у своїх прагненнях великодержавної зверхності над іншими – «малими».

У доповіді Яна Голіана «Феномен ім'я Гурбан в словацькому дискурсі XIX ст.» (кафедра історії філософського факультету Католицького університету, м. Ружомберок) окреслено походження та охарактеризовано представників роду «Гурбановців». Визначено, як прізвище впливало на життя їх носіїв в умовах угорського владарювання та стало предметом будування культу у зв'язку з культурною та політичною діяльністю двох його найвідоміших представників – Й.М. Гурбана та С. Гурбана Ваянського.

Наступним пролунав виступ Павела Марека «Закономірна повага чи культ особистості? До питання «другого життя» єпископа св. Горазда II в православній церкві» (кафедра історії філософського факультету університету ім. Палацького, м. Оломоуц, Чеська республіка). Науковець простежив віхи діяльності єпископа Павліка, якого охарактеризував як поміркованого радикала, прихильника концепції екуменізму, реформування православної церкви, борця з фашизмом. Адже саме він намагався сховати у своєму храмі парашутистів, що вбили протектора Богемії і Моравії Гейдріха. Історик з'ясував, що комуністична пропаганда «виліпила» з нього штучний образ інтернаціоналіста, хоча він негативно ставився до більшовизму.

Продовженням стала доповідь Якуба Штофаніка «Культ Масарика в Словаччині? Виникнення Чехословацької республіки, формування республіканського наративу у громадському житті» (Інститут Масарика та Архів академії наук Чеської республіки, Прага). Дослідник з'ясував, що до 1918 р. ім'я Масарика на словацьких землях було відоме лише вузькому колу інтелектуалів, але коли той став президентом, було задіяно весь арсенал пропаганди: особисті офіційні візити (в т.ч. у Ружомберок 21 червня 1921 р.), що супроводжувалися громадськими маніфестаціями і парадами; промова на могилі М.Р. Штефаніка; канонізація у офіційних висловах всіх чехословацьких чиновників; портрети в кабінетах; встановлення погрудь і пам'ятників. Історик в процесі дискусії пояснив, що сам Масарик, залишаючись на республіканських позиціях, особисто не стимулював свого культу, але й не забороняв його. Натомість державна бюрократична система використовувала австрійські імперські традиції культу державного лідера для зміцнення в громадській свідомості ідейних підвалин нової Чехословацької республіки.

Юридично-правовим аспектам закріплення культу особи була присвячена розвідка Ондreja Подолца «Кодифіковані й некодифіко-

вані культу та їх відображення у культурній політиці в Словаччині ХХ ст.» (Інститут національної пам'яті, Братислава; кафедра історії права та правової компаративістики юридичного факультету університету ім. Коменського в Братиславі). Дослідник розкрив виникнення, розвиток та модифікацію культів, що були офіційно закріплені урядами міжвоєнної демократичної республіки, Словацької держави та повоєнної комуністичної Чехословаччини. Проаналізував відповідні закони та підзаконні акти. Детально зупинився на кодифікації культів постатей М.Р. Штефаніка, Т.Г. Масарика, А. Глінки, К. Готтвальда, А. Запотоцкого. Наголосив, що за заслуги Е. Бенеша визнані на офіційному рівні аж в 2004 р. вже незалежній Чеській республіці. Чомусь доповідач не зупинився на особі президента Першої Словацької республіки Й. Тісо. Його культ хоча й не був кодифікований, але упродовж періоду його президентства, а особливо з часу страти у 1947 р., дана постать героїзувалася в середовищі словацької політичної еміграції та визначається різнорідними оцінками в сучасній громадській думці країни.

Продовжив тему ідеологізованих культів Мірослав Міхела з доповіддю *«Політизація відзначення річниць Словацького національного повстання у 1945-1989 рр.» (Інститут чеської історії філософського факультету Карлового університету, Прага, Чеська республіка)*. Він єдиний з-поміж учасників здійснив методологічний огляд самої дефініції «культ», відзначив, що в новітній час це стало важливою технологією медіа й комунікації влади з громадськістю. Щодо офіційних оцінок національного повстання, то він, спираючись на дослідження М. Завацки, визначає 5 періодів їх трансформацій: 1944-1945 рр. – цілком негативна оцінка владою Словацької держави; 1945-1948 рр. – позитивний, але плюралістичний образ у відновленій демократичній Чехословацькій республіці; 1948-1964 рр. – героїзація в повстанні «народних мас», але багато відомих його лідерів були остракізовані (не лише буржуазних, але й комуністичних), а роль партизанів та радянського фактору – ідеалізовані; 1964-1989 рр. – реабілітація комуністів, засуджених за «буржуазний націоналізм», зумовила повернення «до правдивого і реального образу повстання», в основі якого була його інтерпретація тогочасним державним лідером Г. Гусаком; 1989 р. до сьогодні – плюралізм та багаторакурсність оцінок, але з акцентом на підкреслення антифашистського та національного характеру повстання. Гарним завершенням виступу стала запропонована М. Міхелою тема дискусії щодо критеріїв та методики формування культу.

Цікавим для вітчизняного слухача стало дослідження єдиної представниці прекрасної половини людства на конференції Зузани Гасаровою на тему *«Ідеологізація суспільства після лютого 1948 р.: культ особи як інструмент радянзації громадян на Чехословаччині» (кафедра історії філософського факультету університету імені Костянтина Філософа, м. Нітра)*. Основний акцент доповідачка зосередила на поширенні культу Сталіна, який суттєво переважав культ його чехословацького «колеги» К. Готтвальда. Урочисто відзначалися дні народження радянсько-

го вождя, особливо ювілейний 1948 р. Під офіційним привітальним листом у примусовому порядку було зібрано 8 млн. підписів, у подарунок надіслали вина, портрети, скульптурки, і навіть два жеребці (!). Був споруджений пам'ятник Сталіну у Празі, організовувалися дні чехословацько-радянської дружби. Дані факти дослідниця аналізує в контексті пропагандистської та ідеологічної обробки громадян державною партією. Звертає на себе увагу думка професора Р. Влчка, висловлена під час дискусії, що культ Сталіна в своїй історичній основі виходив з візантійської та монгольської традицій.

Завершила науковий форум оригінальна мистецтвознавча доповідь Йозефа Зентка *«Культ краси на прикладі моди плетіння у 60-70х рр. XX ст.»* (кафедра історії філософського факультету Католицького університету, м. Ружомберок). Дослідник на слайдах презентації, а також на прикладі одного реального екземпляру, продемонстрував зразки тогочасних плетених ручних виробів. Відзначив особливості декорування одягу, перешиття старих речей до нового контексту, зокрема, геометричної абстракції, зближення чоловічого та жіночого образу в одяговій моді тогочасної Чехословаччини.

Можна констатувати, що проведення подібних наукових конференцій у Словаччині та Україні по суті не відрізняються. Цікаво, що у вступному слові завідувача кафедри історії Мірослава Гутьки, який був головним координатором в організації заходу, пролунала теза про тиск освітніх міністерських структур на вищі навчальні заклади щодо досягнення науковими збірниками статусу Scopus та Web of Science. Форум завершився традиційним й для України неформальним вечірнім спілкуванням (з вдячністю підкресляю, що автор огляду теж був на нього запрошений), що, безперечно, у міжособистісному зближенні істориків відіграє важливішу роль, ніж офіційні доповіді та дискусії на засіданнях конференції.

Отримано: 30.10.2119

О. М. Завальнюк

ЮВІЛЕЙНА ТРИЛОГІЯ ПРО ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА: ЛЮДИ, ПОДІЇ, ЗВЕРШЕННЯ

До 100-річчя заснування Дніпровського національного університету (ДНУ) імені Олеса Гончара видавництво «Ліра» випустило у світ три змістовні, поліграфічно довершені праці, одна з яких присвячена історичному шляху вишу [1], інша містить переважно розлогі нарис про життєвий і трудовий шлях усіх ректорів (директорів) вишу, залежно від його статусу в різні періоди [2], ще одна представляє біобібліографічні довідки про 480 професорів [3], зайнятих у навчальному процесі і науково-дослідній роботі, як у минулому, так і сьогодні (станом на 2018 р. у виші працювали 130 осіб професорського складу). Словом, зазначені наукові видання об'єднані одним стратегічним задумом – ґрунтовно предста-